

Konczer Kinga

A történetíró

Patrik Ouredník: *Europeana*; A megfelelő pillanat, 1855

Patrik Ouredník lexikon- és kötet szerkesztő, sakkozó, mese-, esszé-, szótár- és regényíró – rendkívül sokoldalú ember. Rendhagyó regényeinek száma immáron három – rendhagyó műveinek száma pedig úgynevezett zsargonszótárával együtt négy. (A szótár, mely ugyan „botránysos” kifejezéseket is tartalmaz, a szovjet rezsim idején száműzött irodalom életben és emlékezetben tartásának eszköze is egyben.) 1995-ben jelent meg *A huszonnégyes év* című, az emlékezés retorikájával játszó írása, melyet 2001-ben követett az *Europeana* – az esszét és a szépprózát ötvöző műve, mely Csehországban az év könyve lett. Levél- és naplóregénye *A megfelelő pillanat, 1855* címmel pedig idén látott napvilágot.

Mindhárom regényében (a regény műfajmegnevezést alkalmazom) felvetődik a nyelv mint (az egyéni emlékezetet, s így) az egyént, illetve közösséget, társadalmat (kollektív emlékezetet) teremtő erő; s szorosan ehhez kapcsolódik az úgynevezett tények problematikája és a lényeges-lényegtelen dolgok közötti határok szubjektivitásának kérdése.

Az *Évben* az egyén emlékezik vissza a szovjet rezsim csehszlovákiai éveire, szenttelen hangon, mégis nosztalgikus hangulatot teremtve – jól strukturált emlékképek sorozatával találkozunk: az első sorszám alatt huszonnégy emlék sorakozik, s ezek száma a huszonnégyes számig fokozatosan csökken, s így az utolsó szám alatt csupán egyetlen emlék áll. „Emlékszem...” kezdi a fel-felvillanó képek leírását az elbeszélő, s ezek a képek gyakran szövegek, szövegfoszlányok képei: a hatalom deszantantizálódott nyelvének használatával mutatja be, hogy az egyén emlékezete nem függetleníthető a csoporttól, a nyelvtől, melyet a csoport használ. Üzenetek, feliratok, sőt kifejezések beidézésével a társadalmat is megidézi: a felülről irányított nyelv által a közösség, az egyén, s az emlékek is meghatározódnak; s megmutatja azt is, hogy a hatalom mindig képes saját nyelvét önmaga igazolására, a tények és a kegyetlenségek elkendőzésére használni. Így nem sokkal a '89-es rendszerellenes prágai tüntetés után mindenki csak „kétes elemek, huliganok és punkok”-ként emlegette azokat, akik a hatalom szerint az eseményen jelen voltak. (Ugyanígy megszokjuk a *hazaáruló, rendszerellenes stb.* kifejezéseket, mindennapjaink részévé válnak. Bármilyen kifejezés megszokottá válik, ha használatba kerül – mutat rá már zsargon-szótárával is Ouredník.)

A totalitárius rendszerekben a művészet plakáttá, jelszavakká válik. Ha egy ilyen rendszert akar a művész bemutatni, vagy eltávolodik attól, vagy belül marad, s annak nyelvén szólal meg. Ouredník ez utóbbit választotta. Mondhatjuk akár, hogy posztmodern. Hiszen a posztmodern irodalomban is gyakran előfordul, hogy az elbeszélő egy tartalommentes nyelvet használ: a fogyasztói társadalom nyelvét. A tömegkultúra nyelvét, melyben egy szónak-kifejezésnek-plakátszövegnek minél kisebb a tartalma, annál reálisabb.

Az *Europeanában* az elbeszélő látszólag külső nézőpontot vesz fel, eltűnik, valójában csupán bujkál, hiszen néha fel-felbukkan egy-egy vélekedés leírásakor. Hangja szintén szenttelen, ám közönyössége olyan messzire megy, hogy nem is tudunk hinni ebben a közönyben, monotonitása, „és”-sel és „de”-vel összekapcsolt témái akár egy szabad asszociációs zuhatag. Akár egy örült előadása – egy örülté, aki abba örült bele, hogy lehetetlen elmondani azt, ami történt a XX. században, a XIX. század emberei által oly nagyon várt utópia véres megvalósulásában. Egymás mellé dobál tényeket, adatokat, történeteket – a XX. század történetének, történelmének apró szeletkeit.

Az emlékezet, a történelem, a nyelv természetesen ebben a szövegben is szorosan összekapcsolódik. A tudat uralása a nyelv uralása által érhető el, a nyelv által megsemmisíthető a személyes tudat (melynek egyik tartópillére az emlékezet). Ez az a folyamat, amely az *Év* emlékei mögött lappang, ám az *Europeana*-ban explicitté válik. Leírja a szovjet nyelvteremtő mechanizmust, az eszperantó mint (az) egyetlen nyelv (íranti vágyakozás) megtestesülésének kapcsán: a Szovjetunió először lelkesen fogadta, majd elég lelketlenül-kegyetlenül ítélte el annak kutatóit, a „kozmpolitikákat és szovjethatalom elleni összeesküvőket”. Mondván nincs szükség egyetlen nyelvre, sőt semmilyenre, hiszen a jó munkás nyelv nélkül, egy-egy apró érintéssel, ill. a forradalmi gondolat ereje által is tud kommunikálni majd. No, de amíg ez az aranykor el nem jó, addig egy nyelvet kell beszélni a nyelven belül, mely aztán mindenre alkalmazható: az időjárásról is el lehet csevegni rajta... („S azok az emberek, akik TISZTELET A MUNKÁNAK helyett azt mondták, hogy JÓ NAPOT, SZERVUSZ vagy ADJON ISTEN, gyanúsak voltak, és a szomszédok is azt mondták róluk, hogy rossz hazafiak.”) Ám nemcsak a hatalom nyelvével operál. Leírja, miként lesz a hippik jelszava pár évtizeden belül egy biztosító, egy autó vagy épp egy mosópor reklámszövegévé, a célnak természetesen tökéletesen megfelelő módon; vagy miként válnak egy természet harmóniáját s az új és abszolút művészetet hirdető kommuna világból kivonult emberkéi a harmincas években náciikká pusztán az általuk hirdetett eszmék vélt-valós hasonlatossága miatt.

Lexikonjellegű adnak a szövegnek a margójegyzetek: a bekezdések mellett egy vagy több alcím olvasható. Ha átfutunk a jegyzeteken, láthatjuk, hogy nem támaszt nyújtanak, nem a tájékozódást segítik, hanem az elbeszélő ironiáját erősítik fel: itt is feliratokkal, közhellyekkel, velős, összefoglaló jellegű megjegyzésekkel találjuk szembe magunkat, s e megjegyzések gyakran ismétlődnek is, tán mondanom sem kellene, hogy más és más (néha egymással látszólag összeegyeztethetetlen, sőt paradox módon párhuzamba állított) témánál. A szöveg sok-sok ki- és bemenettel rendelkezik, de az olvasó elbizonytalanodik: fogalma sincs, melyik út hová vezet.

A műben explicit megjelenik a jelentés, a jelek tartalmasságának-ürességének problémája is, több tucat egyéb (köznapis vagy tudományos) problémás kérdéssel együtt. A kultúra, a művészet, a humanizmus, az emancipáció (mely nem azonos a nők szabadságával), a fogamzagságtlás, a pszichoanalízis, a szexualitás, a fajelméletek, a nemzet fogalmának sajátosságai, a vallás, a hit – és ezek hiányának következményei, Isten és az evolúció összeegyeztethetőségének kérdései, a népirtás, tömegirtás fogalmainak kényessége, a szabadság, a tudományok, elméletek fejlődése, a haladás-fejlődés, a tökéletességre való törekvés, a társadalmi rendszerek, a társadalom, a közösség, az egyén működése, s legfőképpen a kommunizmus és a fasizmus működése, párhuzamba állítása. A rengeteg igazság, eszme és elmélet sokszor hasonlóná, átjárhatóvá válik, holott néha egymással ellentétes értékeket képviselnek: az átjárást a nyelv biztosítja.

A XX. század (nem csak történelmi) eseményei eltüntették a kollektív emlékezetet, a közösség hagyományos fogalma nem alkalmazható többé, mert volt egyrészt egy második világháború (egy fasiszta eszme), s volt másrészt egy kommunista, melyek közösségteremtő ideológiákkal ellehetetlenítették valódi közösség kialakulását – főként összeomlásuk után; ugyanakkor kialakult az információs és fogyasztói társadalom, mely szintén nem kedvez a hagyományos közösségeknek. Ma az események magyarázatra szorulnak – eltűnt a társadalomba való beágyazódottságuk. A kollektív emlékezet egy közösség emlékezete, mely kulturális jellege miatt érzelmi kötődést kíván: a múlt életben tartását. (Ennek hiányában a múlt halottá, történelemmé válik.) Megteremtjük az emlékezet helyeit, hogy pótoljuk az emlékezet hiányát: ennek leginkább a szobrászmesterek örvendenek, mondja Ouredník. Az emlékművek számának növekedésével párhuzamosan kopik el az élő emlékezet.

A történelem adatok, tények összessége, összefüggések feltárása, melyekben bővelkedik e könyv is. Az *Europeana* egy leírhatatlan, mégis (azt hisszük) az unalomig ismert időszakot mutat be. A XX. század gyermekeként, az Ouredník által remekül megfogalmazott rezignációban élve (mely érzés az információáramlás egyre nagyobb mértékű gyorsulásával párhuzamosan növekszik, mélyül), nemigen várunk borzongást, sem új információt, főként nem világháborús témában – annyi könyv és film és (politikai – tudományos) beszéd után megteltünk. És mégis: a könyv lenyűgöz és borzongat, az olvasónak folyton aha-élménye van, mégis új információnak hat mindaz, amit olvasunk, mert másként olvassuk: egy hatalmas háló részeiként, ahol minden mindennel összefügg. Az ismétlés eszközével él: egy-egy téma, sőt egy-egy történet, vélekedés vissza-visszatér, hogy új szálakkal összefonódjon – az egész, a teljes kép összerakásának lehetetlenségét tudva, s így törekvésségre törekedve.

Ourednik a múlttal, a XX. századdal *viszonyba lépteti* olvasóit – egyrészt a történelem személytelen múltjával, mely egy végeláthatatlan adathalmaz: a történelem számokra redukálódik, de ezek a számok éppen óriási mivoltuk miatt felfoghatatlanok; másrészt a történelmet megélők személyes történeteivel („a történelem alulnézetének” segítségével), melyek többet árulnak el az eseményekről, mint az összes adat, történelmi tény. Leírja, hogy a mai társadalom a kis dolgoktól fél – atomoktól, vírusoktól (és tegyük hozzá, narancsbortól, pattanástól), felboncolunk mindent, de minél mélyebbre hatolunk, annál jobban ijedezünk, a nagyról, az egészről közben már fogalmunk sincs. Ilyesmít érzek a könyv olvasásakor: ezek a pici dolgok, történetek szorongást ébresztenek bennem, míg a nagy, egész történelem vagy történelmi esemény(sorozat) számomra érthetetlen, felfoghatatlan.

S a könyv lapjait nagyrészt harmadik személyű vélekedések, értelmezések, tudományos elemzések, elméletek töltik meg – a személytelen beszéd azt a személytelenséget tükrözi, hogyan beszélnek az emberek az emberiségről és a történelemről. Ennyiben történelemkönyv az *Europeana*. (És mindközben azt érezzük, hogy valami – a lényeg? –, amit az elbeszélő nagyon jól tud, hisz mindentudó, kimondatlan maradt...)

A hang, mely hozzánk szól, más, mint amit a könyv címe ígér, vagy amit olvasói elvárásunk e témában vár. Nem akar mindent magyarázni, csak egymás mellé helyez dolgokat, melyek önmagukban magyarázattá válnak – egymást magyarázzák. Nem akar megérinteni, sőt eltávolítani akar könnyedségével, szarkazmusával, fekete humorával – hasonlóan ahhoz, ahogyan Vonnegut vagy Bernhard teszi azt írásaiban. Természetesen ez csupán látszat. Ahogyan az ő kivüállása is. Ott van mindenütt a szövegben, a háttérben. S mi is belépünk: megérintődünk. A fentebb írtak alapján ez az, amit igazán nehéz elérni – főként történelmi tények kapcsán. A mese rengeteg adattal hitelesített igaz mese.

A mesélő elkezd meséjét, kivüállóként, személytelenül, monoton módon, és egyszer csak pontot tesz a végére – folytathatná a mesélést (még számlálhatatlan „és”, „de” követhetné egymást), de minek, a hálót az olvasónak kell magában tovább szőni, vagy annak kell onnan kikecmeregni. Az utolsó mondat frappáns: a történelemnek vége – „Sok ember azonban nem is ismerte ezt az elméletet, és tovább csinálta a történelmet, mintha mi sem történt volna.” Se útmutatás, se végső, mindenkit megnyugtató igazság, konklúzió – csupán sok-sok nagy igazság felhalmozása, mely mind meggyőző a maga kontextusában, vagy még inkább: mindnek lehet olyan kontextust teremteni, találni, melyben meggyőzővé válik. Egymás mellé helyezésük által azonban megkérdőjeleződik minden, ami „igazság”.

A XX. század a XIX. század utópikus vágyainak megvalósulása, azaz szükségszerűen az eszme (a tökéletes világ) eltorzulásához vezetett, az 1855-ben pedig a Brazíliába vándorló telepések eszméi torzulnak el szemünk előtt. A nők szabadsága a sorsolás útján bizonyos időre kiválasztott partnerrel való nemi életet jelenti; az egyenlőség csak a kiválasztottaké: a rasszizmus kérdése igen súlyosan jelen vannak (a négerek és az indiánok tagjai lehetnek-e e tökéletes társadalomnak? – a négerek kérdését későbbre kell halasztani, majd ha rendeződnek a telep viszonyai, az indiánoktól lehet nőket vásárolni pálinkáért, de az indián nő ne legyen szabad, mert betegségeket terjeszthet, így csak a tulajdonosával szeretkezzen); szocializmus és anarchizmus összeegyeztethetőségének lehetőségességét vitatják, végül demokráciára hivatkozva gyűléseznek...

A levél- és naplóforma segíti, hogy közlőről és távolról is szemléltethesse az emberi szabadság kérdését. Lezáratlan, nyitott mű az 1855 (is): a levél konklúziója az, hogy mindenki eljut a keserű csalódásig, nincs megoldás, örök ismétlődés van csupán; míg a naplóban a telepések sorsának négy forgatókönyvét olvashatjuk, s a befejezések sorát folytatni lehetne.

A kiábrándult Idősebb Fivér levele a legszemélyesebben, a legdühödtében, mégis az emberi sorsba, a (kollektív) szabadság lehetetlenségébe látszólag beletörődve vagdalja kérdéseit a levél címzettjéhez – s az olvasóhoz. Kiapadhatatlannak tűnő keserű mondatai már a műfaj megnevezésekor megáradnak – a valamikor meg nem érdemelt szerelemmel megajándékozott öreg hölgy kérte tőle „élete regényét” –: az élet maga a regény, az élet maga a mű. A regény sosem a valóság tükrözése, csupán szubjektív visszaemlékezés eredménye (előző két regényével Ourednik már megmutatta, milyen a regény, mely nem akar többnek látszani, mint ami: a kor, a nyelv által meghatározott asszociációk, emlékek felvillanásának sorozata). S nem kíméli a jelenkori (1902-es, de talán érthetjük a mindenkori) irodalomkritikát sem: magántermészetű és szórakoztató irodalmat várnak, hogy aztán apró darabjaira szaggatva a szöveget, az éppen divatos vagy kedvükre való elméletet belemagyarázhassák annak egyes részleteibe. Attól, hogy maga is olcsó trükkökkel éljen, az elvárásoknak megfelelően díszes és szórakoztató nyelvet használjon, az menti csupán meg, hogy levele bevezetés – bevezetése a történetnek, mely nem az ő tolla alatt született meg, hanem egy telepés naplójában dokumentálódott.

Megmenekültünk tehát attól, hogy szokványos regényt olvassunk... A levélíró úgy tesz, mintha a napló objektív lehetne; vagy csak egyszerűen örül, hogy nem kell íróná válnia. Nincs tehát regény: csak egy bevezető levél és egy dokumentum – négy befejezéssel, ami máris megkérdőjelezi igazság-értékét. Másrészt ez (megint csak) egy ember szemével látott valóság. Akárcsak a levélíró valósága. Az írás lehetetlensége, a szavak, a jelentések megbízhatatlansága már a szöveg első lapjain megfogalmazódnak. S velük együtt az emberiség kritikája is megszületik. Az emberek felületesek, a szavak rabjai – s szó és tett, akár az írás és az élet, nem fér meg egymás mellett. Erre rengeteg példát olvashatunk a levelet követő naplóban – mely mintha igazolni akarná a levélíró összes, az emberiségre tett kijelentését.

Kudarcot vall az Idősebb Testvér (hagyományos) önéletírási kísérlete is – elkezdti születésétől tanulóévein át, de a formát szétszakítja, széttördeli kérdéseivel, elmélkedéseivel, véleményeivel. Elmeséli a telep ötletének megszületését, a kezdeti nehézségeket, s a végeredményt – mindeközben folyamatosan kritikát mond a társadalomról, az általános iskolakötelezettségről, a műveltségről, a nevelésről – a szülő-gyermek kapcsolatról –, s csak az utolsó sorok között tudjuk meg, hogy fia Brazíliában él, és „ő is egy olyan világ után vágódott, amely nem lenne börtön. Ma már neki is van egy felnőtt fia, van tehát kire hagyhatja a kétségbeesését.” Visszatérnek tehát az *Europeánó*ból jól ismert témák: az új világ megteremtésének, a (női) szabadságnak, a tökéletes ember megteremtésének örök vágya; a történelem örök ismétlődése: más a jelszó, másként nevezik a bálványt, de az eredmény lényegében ugyanaz, az utópiák szükségszerűen eltorzulnak; a nemzet, a hazafiság fogalmának, a pacifizmusnak kérdésessége; a tartalommentesség vált, pusztán formai kötelezettségeknek eleget tevő nyelv, az emberi beszéd-beszélgetés üressége („minden beszélgetés [...] ostoba és megszokott reflexek sora”) – s a naplóban hány ilyen beszélgetést olvasunk végig! Az anarchista éppúgy nyelvi panelekkel dobálózik, mint a kommunista; arról vitatkoznak, mikor mit vitassanak meg – s már a kezdet kezdetén vezetőket választanak, mert a szabadság súlya elviselhetetlen az ember számára.

„A szabad ember veszélyes” – mindenki számára. Nem tartozik senkihez, mindenki vel szemben áll – hiszen a csoport identitása mindig abból ered, hogy annak tagjai milyenek nem. Így aztán minden oldalról támadják a levél íróját: lázító, államellenes, vagy épp reakciós és konzervatív, anarchista vagy kommunista... A telepesek is szigorúan büntetik azt, aki távol marad a gyűlésektől. A rend nevében. A rend nevében bármit meg lehet tenni – egy újabb bálvány, vagy inkább a Bálvány, új névvel („újfajta gyűlölet született, az emberiség iránti szeretetből fakadó gyűlölet”).

A levél és a napló rokon műfajok: mindkettő vallomás, az elbeszélő egyes szám első személyben szólal meg. Mindkét műfaj szerzője egy címzetthez (a hölgy, az utókor), ám némileg önmagához beszél – elbeszél, kibeszél valamit, megszabadulni vágyik valamitől. Hiába háborog a levél írója, miszerint vezekelni, megbánni nem fog semmit, ő már csak a halált várja, beletörődve az emberi sorsba – valójában vezekel. A naplóíró sem marad kívülálló, nem maradhat, hiszen részese az eseményeknek, bűnrészese: az első részlet ugyan objektívebb, valóban dokumentálni kíván, ám a „második” már kibeszélés, kiírás.

A naplót író telepes krónikás – s hogy a szubjektivitás minimális lehessen, Bruno egy naiv szemlélő, s naivitásából fakadóan egyforma fontosságot tulajdonít lényeges és lényegtelen dolgoknak, tárgyilagossággal szól minden „nagy” és „apró” eseményről – hangja egy kicsit ismerős nekünk: gyanús, hogy naivitása álnaivitás. Amikor arról ír tárgyilagos hangnemben, hogy mivel kevés a nő a telepen, az iskolások legidősebbjét be kellene cserkészní, nehogy más előbb csapjon le rá, az már túlságos közönynek, épp ezért ironikusnak hat; vagy amikor a vitákat írja le ezen a hangon, valahogy nem csupán együgyű szemlélőnek tűnik, hanem olyasvalakinek, aki tisztában van minden szavának súlyával. Ám a stílus, melyben a napló nagy része íródott, az egyszerűség, az oda nem illő témák és szavak beemelése igyekszik gyanúnkat eloszlatni. Leírja az összes fontos adatot – az olasz telepesek névsorát, a hajóúton történő eseményeket, az induló-érkező emberek számát, a telep elrendezését, a könyvtárban található könyvek címét, a szavazásokon elhangzott javaslatokat, és az arra beérkezett elfogadó-elutasító-tartózkodó szavazatok számát, a becsületbeli nyilatkozatot (melyet mindenkinek alá kell írnia)... És leírja saját történetét Elisabettával, a vitákat, értekezéseket a szabadságról, emberi jogokról – ki mit mondott, a néger szakács szavazásának történetét (akinek fogalma sincs, mi folyik, így aztán szavaz a négerek telepesek közé való bevétele mellett és ellen is – ám az ő szavazata úgysem számít), az indiánokkal (és indián nőkkel), a környező telepekkel való kapcsolat milyenségét, a gyilkosságokat... És leírja a nyelv, a megértés problémáit is: természetesen megjelennek a jelszavak az iskolák falain, *Szabadság nélkül nincs fejelem*; hiába az olaszok vannak többségben, az iskolában franciául tanítanak; egy-egy gyűlésen mindenki beszél, és fordít egyszer-

re, néha követhetetlen módon; néha egy-egy pontatlan, vagy annak tűnő fordításból hatalmas viták kerekednek; s maguk a viták is csupán (kiüresedett) szavak, szavak, és szavak – ahogy az Idősebb Testvér írta bevezetőjében.

Krónikája négyféleképpen végződik, vagy még inkább a partra szállás után eltelt fél évnek négyféle története íródik meg. Nagyon sok a hasonlóság köztük, három esetben lényegében azonos a befejezés is, csupán egyetlen forgatókönyvben születik közösség (de ez a közösség távol áll attól az eszménytől, mely Brazíliába telepeseket csalt). Az olvasó becsapva érzi magát: az első esetben a szöveget mint dokumentumot kezelte. A második esetben még hajlandó ugyanígy tenni, hiszen egy-két apróbb eltérés van csupán: a számok vagy a könyvtári könyvek címe nem azonos, egy-két dolog másként történik ugyan, de talán a naplóíró javítgatta magamagát... Am harmadjára már nem csaphatja be magát. Szembe kell néznie, hogy elvárásával nem egyező szöveggel találkozott – s csupán a bevezetőként szolgáló levélből következtethet a befejezésre: akkor viszont a levél több igazságértékkel rendelkezett, mint az „objektív” krónika.

Örök emberi kérdések megvitatása – másként. Ouredník az emberekről, az emberiségről alkotott véleménye alapján a legkevésbé sem tűnik humanistának, sőt leginkább antihumanistának gondolhatnánk. Valójában ez csupán annyira paradox, mint az ember nyelvbe vetettsége, melyet a nyelv segítségével mutat be műveiben.